

Justyna Godlewska-Szyrkowa

*Instytut Polityki Społecznej
Uniwersytet Warszawski*

Czy nauka o polityce społecznej potrzebuje krytyki feministycznej?

Streszczenie

Celem artykułu jest ukazanie znaczenia perspektywy feministycznej w nauce o polityce społecznej w kontekście teorii krytycznej. Autorka rozpoczynając od krótkiej charakterystyki założeń myśli feministycznej, rekonstruuje dorobek krytyki feministycznej z perspektywy głównego nurtu badań nad polityką społeczną. Osobne miejsce zajmuje analiza obecności – czy też raczej braku – perspektywy feministycznej w polskiej nauce o polityce społecznej. Artykuł kończy refleksja nad potrzebą włączenia i rozwijania „wrażliwości krytycznej” w ramach naukowych analiz polityki społecznej.

Słowa kluczowe: polityka społeczna, teoria krytyczna, perspektywa feministyczna

Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie postawione w tytule poprzez syntetyczną rekonstrukcję najważniejszych wątków obecnych w analizach z obszaru szeroko rozumianej polityki społecznej, podejmowanych z perspektywy feministycznej. Towarzyszy temu refleksja nad znaczeniem i miejscem feminizmu krytycz-

nego w tym dorobku, a także pytanie o status podejścia feministycznego w badaniach „głównego nurtu”¹ nad polityką społeczną. Osobne miejsce zajmują rozważania dotyczące miejsca krytyki feministycznej w polskiej nauce o polityce społecznej. Tekst ten nie jest systematycznym wykładem na temat oddziaływania myśli feministycznej na naukowe analizy z obszaru polityki społecznej, a jedynie szkicem ukazującym wartość podejmowania badań uwzględniających tę perspektywę, stąd też nie zawiera wyczerpującego przeglądu dorobku naukowego w tej dziedzinie².

Feminizmy mainstreamowe i krytyczne

Podstawowa trudność w zarysowaniu perspektywy feministycznej leży w wewnętrznym zróżnicowaniu samego feminizmu, które nasila się wraz z jego rozwojem jako teorii społecznej i sprawia, że dziś powinniśmy raczej mówić o wielu feminizmach³. Nie wdając się w tym miejscu w bardziej szczegółowe rozważania, należy zauważyć, że wśród najbardziej wpływowych nurtów myśli i działalności feministycznej wymienia się najczęściej feminizm liberalny, feminizm radykalny, feminizm socjalistyczny/marksistowski, Czarny feminizm, feminizm postmodernistyczny i postrukturalistyczny, feminizm anarchistyczny (anarchofeminizm), ekofeminizm, feminizm lesbijski, feminizm chrześcijański. Z punktu widzenia stosunku do rzeczywistości społecznej i sposobów oddziaływania politycznego, główna linia podziału postaw reprezentowanych przez przedstawicielki i przedstawiciele poszczególnych odłamów przebiega, jak się wydaje, pomiędzy feminizmami liberalnymi i radykalnymi: te pierwsze dostrzegają źródła ucisku kobiet przede wszystkim w braku równości w publicznej sferze instytucjonalno-prawnej i w praktykach dyskryminacyjnych, drugie zaś za pierwotną przyczynę opresji uznają patriariat i podkreślają niepodzielność sfery publicznej i prywatnej (Humm 1993, s. 66–68). Feminizm liberalny nastawiony będzie zatem na reformę porządku społecznego w ramach zastanych instytucji, natomiast radykalny – przede wszystkim na jego dekonstrukcję. Zróżnicowanie poszczególnych nurtów myśli feministycznej odzwierciedla wielość krytyk w ujęciu zarówno przedmiotowym, jak i podmiotowym, oddającą odmiennosc perspektyw aksjologicznych i położenia społecznego samych kobiet (czynnikami różnicującymi będą tu m.in. klasa, rasa, pochodzenie etniczne i kulturowe, orientacja seksualna, poglądy religijne). Można uznać za Lindę Gordon, że „najmniejszy wspólny mianownik” myśli (postawy) feministycznej opiera się na przeświadczeniu: 1) o kulturowym wytwarzaniu statusu kobiety w społeczeństwie, a co za tym idzie – o możliwości jego zmiany; 2) o tym, że status kobiety w społeczeństwie jest niezadowolający; 3) o potrzebie podjęcia działań politycznych na rzecz poprawy położenia społecznego kobiet (za: Umińska, Mikos 1993, s. 4–5).

¹ Mam tu na myśli analizy podejmowane w środowiskach akademickich.

² Przeglądowe ujęcie analiz „głównego nurtu” prowadzonych z perspektywy feministycznej w obszarze polityki społecznej można znaleźć m.in. w: Orloff (2009).

³ Stwierdzenie to można uznać za banalne, jako że większość analiz poświęconych perspektywie feministycznej rozpoczyna się od takiego właśnie zastrzeżenia.

Warto w tym miejscu zauważyć (rzecz wydawałoby się oczywistą, a często słabo uświadamianą), że nie każdy przejaw refleksji nad sytuacją i położeniem kobiet w społeczeństwie, w tym nad ich specyficznymi problemami, oznacza przyjęcie perspektywy feministycznej, ani tym bardziej jej krytyczne ujęcie. Zdecydowana większość rozważań w obszarze „problematyki kobiecej” obecnych w głównym nurcie badań akademickich bądź nie odwołuje się wprost do założeń feministycznych (jeśli nawet się od nich bezpośrednio nie odżegnuje), bądź też przyjmuje postawę charakterystyczną dla feminizmów liberalnych. Mary Katherine O'Connor i F. Ellen Netting (2011, s. 234), odnosząc się do analizy politycznej, proponują poniższy zestaw pytań, które pozwalają ocenić, czy i w jakiej mierze mamy do czynienia z podejściem krytycznym w ramach danej orientacji badawczej:

- „Czy w ramach analizy zaprezentowano sceptyczne podejście do problemu społecznego lub rozwiązania politycznego?”
- „Czy analiza koncentruje się na historycznych, strukturalnych i aksjologicznych podstawach problemu społecznego bądź rozwiązania politycznego?”
- „Czy bada się w niej wewnętrzne sprzeczności i zniekształcenia danego podejścia?”
- „Czy stawiane pytania badawcze oraz wyniki analizy odzwierciedlają wartości i priorytety określonej tradycji ideologicznej?”
- „Czy proces analityczny lub wyniki analizy prowadzą do poszerzenia horyzontów lub wzrostu wiedzy?”
- „Czy w proces bądź produkt analizy wpisany jest potencjał emancypacyjny?”
- „Czy proces badawczy lub rezultaty analizy mogą przyczynić się do zmiany politycznej lub społecznej?”

Biorąc pod uwagę przedstawione wyżej kwestie, można uznać, że kluczowe dla feministycznej orientacji krytycznej, a zarazem stanowiące o jej specyfice (w opozycji do feminizmów liberalnych) są następujące czynniki: sceptyczne podejście do zastanych sposobów opisu i analizy funkcjonowania rzeczywistości społecznej, jawnie przedstawiana aksjologia leżąca u podstaw wyrażanego stanowiska oraz nastawienie na zmianę społeczną o charakterze emancypacyjnym. Okazuje się, że tego rodzaju podejście jest stosunkowo rzadko spotykane w głównym dyskursie akademickim, co – jak można przypuszczać – przynajmniej po części jest związane z pewnymi wyzwaniami, jakie stawia ono nauce uprawianej w duchu postpozytywistycznym.

Wątki feministyczne w analizach polityki społecznej

Z krytyką feministyczną – prowadzoną ze stanowisk zarówno liberalnych, jak i radykalnych – w naukowych analizach polityki społecznej mamy do czynienia już od lat 70. XX w., a jej źródła poszukuje się jeszcze wcześniej, bo w pierwszej połowie ubiegłego stulecia (Lister 2011, s. 64). Przez kilkadziesiąt lat dorobek myśli feministycznej w tej dziedzinie stał się różnorodny i ugruntowany (m.in. doczekał się próby względnie całościowego ujęcia, zob. Pascall 1997), chociaż do niedawna jeszcze był on stosunkowo słabo obecny w głównym nurcie badań akademickich, a funkcjono-

wał bardziej na zasadzie równoległe rozwijanej teorii. Dziś można mówić zarówno o znacznym uznaniu i włączeniu jego istotnej części do naukowego *mainstreamu*, jak też o umocnieniu bardziej radykalnej, związanej z teorią krytyczną gałęzi badań prowadzonych ze stanowisk reprezentujących różne oblicza współczesnego feminizmu naukowego. Dobrą ilustracją obydwu tych zjawisk mogą być dwa czasopisma anglojęzyczne o mocnej pozycji naukowej i podstawowym znaczeniu dla badaczy i badaczek polityki społecznej z perspektywy feministycznej – „Social Politics. International Studies in Gender, State, and Society” oraz „Critical Social Policy”, z których pierwsze, współredagowane przez jedną z najbardziej znanych teoretyczek tego kierunku, Ann Sholę Orloff, reprezentuje główny nurt badań feministycznych nad polityką społeczną, osadzony w podejściu liberalnym, natomiast drugie – wyraża stanowiska mocniej nakierowane na teorię krytyczną i nawiązuje do ujęć radykalnych.

Jak zauważa Dorota Szelewa (2013, s. 51), kluczowe znaczenie dla włączenia perspektywy feministycznej w naukę o polityce społecznej i umocnienia tam jej roli miała debata podjęta na polu międzynarodowych badań porównawczych nad *welfare state*, zapoczątkowana wydaną w 1990 r. książką Gøsty Espinga-Andersena *Trzy światy kapitalistycznego państwa dobrobytu* (2010 – pierwsze wydanie polskie). Nieuwzględnienie przez autora szczególnej sytuacji kobiet – obywaterek marginalizowanych bądź całkowicie nieobecnych na rynku pracy, w tym uwarunkowań i konsekwencji tego zjawiska, a także pominięcie roli rodziny w systemie *welfare state*, wywołało falę umocowanej naukowo i wpływowej krytyki z pozycji feministycznych (zob. szersze omówienie: Orloff 2009; Szelewa 2013). W efekcie przyczyniło się to do rozwoju głównego nurtu badań porównawczych nad *welfare state* i jego politykami publicznymi (tu przede wszystkim polityką rodzinną), w różnym stopniu włączających wypracowane w ramach perspektywy feministycznej kategorie analityczne i orientację problemową (np. dla autorów niekojarzonych wcześniej bezpośrednio z krytyką feministyczną zob.: Esping-Andersen 2009; Korpi 2000, 2013; na temat reakcji obu autorów na krytykę zob. Szelewa 2013, s. 52).

Rozważając najważniejsze dokonania krytyki feministycznej, należy zwrócić uwagę na zredefiniowanie kategorii i pojęć obecnych w głównym nurcie analiz w ramach nauki o polityce społecznej. Do najbardziej istotnych i mających najdłuższą historię (debaty na ten temat podejmowane były już od lat 60. XX w.) przykładów należy próba rekonstrukcji pojęcia „klasa”, które zdaniem badaczek feministycznych wcześniej odnosiło się jedynie do sytuacji mężczyzn i odzwierciedlało patriarchalne założenia społeczne i ucisk kobiet. Klasę redefiniowano przede wszystkim w odniesieniu do teorii marksistowskich i neomarksistowskich, ponadto rozpatrywano sytuację kobiet jako odrębnej klasy, a analizę społecznej opresji poszerzano także poprzez problematykę relacji władzy⁴. Kolejnym krokiem było uwzględnienie w badaniach nad

⁴ Zagadnień związanych z feministyczną redefinicją klasy pojawiało się w debatach naukowych bardzo wiele, a ich wielowątkowość wynika także z wewnętrznych zróżnicowań nurtów feministycznych. Zob. przegląd dyskusji na ten temat: Acker (2009); Charkiewicz (2008).

położeniem kobiet nie tylko roli płci i klasy, ale także innych istotnych składników tożsamości, przede wszystkim rasy / pochodzenia etnicznego, które zaowocowało upowszechnieniem analizy interseksjonalnej. W tym kontekście jedną z najważniejszych prób lepszego zrozumienia położenia kobiet w społeczeństwie było feministyczne ujęcie koncepcji obywatelstwa (w nawiązaniu do klasycznej teorii przedstawionej przez Thomasa H. Marshalla) zaproponowane i rozwijane przez Ruth Lister (1990, 2003).

Szczególne znaczenie z punktu widzenia polityki społecznej miało zdefiniowanie z perspektywy feministycznej kategorii „praca”, poprzez uwzględnienie w analizach ekonomicznych pracy domowej i opiekuńczej wykonywanej przede wszystkim przez kobiety, co wiązało się z kolei z problematyką niesprawiedliwego podziału ról pomiędzy płciami. Z pozycji feministycznych zdefiniowano również ważne dla polityki społecznej pojęcie rodziny, przede wszystkim w odniesieniu do jej form, wewnętrznej organizacji (w tym wewnętrznej redystrybucji dochodu), podziału ról rodzicielskich, opiekuńczych i związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa materialnego – tu ważne miejsce zajmuje m.in. krytyka idei „płacy rodzinnej” (szerzej na ten temat zob. np. Woodward 2010, s. 114–117).

Wkład myśli feministycznej w naukę o polityce społecznej można również rozpatrywać z punktu widzenia nowych wątków tematycznych włączanych do głównego nurtu badań. Jest to najczęściej spotykany sposób uwzględnienia perspektywy kobiecej przy jednoczesnym niekwestionowaniu podstawowych zasad porządku społecznego i kulturowego (brak perspektywy krytycznej). Najczęściej, jak zauważa D. Szelewa (2012, s. 5), wątki te dotyczą sytuacji kobiet na rynku pracy. Wśród nich można wyróżnić kwestię dyskryminacji kobiet (m.in. w odniesieniu do wysokości wynagrodzeń, możliwości awansu, procedur rekrutacji), a także problem godzenia ról zawodowych i rodzinnych (opiekuńczych), w tym podwójnego obciążenia kobiet (poprzez feminizację pracy domowej i opiekuńczej) oraz dostępu do usług opiekuńczych. Z problematyką aktywności zawodowej kobiet łączą się także zagadnienia ochrony macierzyństwa (rozwiązania w zakresie urlopów macierzyńskich/rodzicielskich), oddziaływania systemów emerytalnych na położenie kobiet (zob. np. Szelewa 2012, s. 13–18) oraz problem ubóstwa kobiet (jego przyczyn, rozmiarów, szczególnego doświadczania przez kobiety). Jak już zaznaczono wcześniej, analizy „głównego nurtu” – podejmowane w tych obszarach nieczęsto (zob. np. Budig, Misra, Boeckman 2012) – podnoszą kwestie kulturowe stanowiące źródło powstawania wielu z wymienionych problemów, a w niewielkim stopniu dotyczą bezpośrednio relacji władzy w życiu społecznym (publicznym i prywatnym) oraz ich konsekwencji.

O mocnym wpływie myśli feministycznej na dociekania teoretyczne i praktykę polityki społecznej świadczy pojawienie się „feministycznej pracy socjalnej”, obecnie mocno już ugruntowanej m.in. w Wielkiej Brytanii. Lena Dominelli, jedna z najbardziej znanych teoretyczek tego nurtu, podkreśla, że w praktyce feministycznej pracy socjalnej za punkt wyjścia przyjmuje się kobiece doświadczanie rzeczywistości społecznej, a także uważa się, iż konkretna trudna sytuacja życiowa kobiety jest ściśle związana z jej położeniem społecznym. Ponadto istotne znaczenie ma antyopresyjny

i niepaternalistyczny układ relacji pracownik socjalny–klientka/klient, uwzględnienie specyficznych potrzeb kobiet oraz nastawienie na szersze oddziaływanie w kierunku niwelowania nierówności społecznych (Dominelli 2002, s. 7).

Szerokich i różnorodnych ujęć feministycznych doczekały się także obszary „nieklasycznie” bądź jedynie w części zaliczane do przedmiotu zainteresowań polityki społecznej, takie jak edukacja i polityka edukacyjna – przegląd tego dorobku np. w: Dillabough (2011); Kohli, Burbules (2013, s. 83-96) – oraz zagadnienia migracji międzynarodowych – zob. np. Palmary i in. (red.) (2010); Bonifacio (red.) (2012).

Dorobek myśli feministycznej w nauce o polityce społecznej to także próby włączenia krytycznej perspektywy feministycznej do głównego nurtu analizy rozwiązań przyjmowanych w ramach *welfare state*. Podejście takie zaproponowała Beverly A. McPhail (2003) w swoim modelu analizy polityk publicznych przez „feministyczne soczewki”. W ujęciu autorki ma temu służyć zestaw czterdziestu sześciu pytań kontrolnych⁵ pogrupowanych wokół kategorii istotnych z punktu widzenia krytyki feministycznej, takich jak: wartości, państwowa (społeczna)/rynkowa kontrola, wielość/wielowymiarowość tożsamości, równość, specjalne traktowanie/ochrona, genderowa neutralność, kontekst, język, równość/prawa i opieka/odpowiedzialność, rzeczywiste/symboliczne reformy, zmiana ról i sprawiedliwość w podziale ról, analiza władzy⁶ (McPhail 2003, s. 55–57). Lista kontrolna zaproponowana przez McPhail wychodzi poza najczęściej spotykane podejście uwzględniające perspektywę feministyczną, koncentrujące się głównie na ujawnianiu bezpośredniej i pośredniej dyskryminacji wpisanej w funkcjonowanie instytucji konstytuujących *welfare state*, charakterystyczne dla feminizmów liberalnych. O dużej wadze i pewnej wyjątkowości tego ujęcia decyduje przede wszystkim głębsze odniesienie do uwarunkowań kulturowych i relacji władzy, a także uwzględnienie analizy interseksjonalnej oraz znaczenia języka, a zarazem duży potencjał demaskatorski. Wszystko to czyni propozycję McPhail bliską stanowiskom krytycznym, a publikacja artykułu w czasopiśmie głównego nurtu rozważań akademickich jest ważnym potwierdzeniem potrzeby korzystania z dorobku teorii krytycznej. Siłą podejścia McPhail jest bowiem – oprócz uwzględnienia szerokiej gamy problemów podnoszonych przez różne nurty feministyczne – także możliwość uniwersalnego zastosowania w analizach polityk publicznych.

Perspektywa feministyczna w polskiej nauce o polityce społecznej

Polska nauka o polityce społecznej w swoim głównym nurcie w zasadzie nie uwzględnia krytycznej perspektywy feministycznej. Świadczy o tym kilka faktów. Daje się odczuć brak (z niewieloma wyjątkami) całościowych i częściowych krytycznych badań różnych aspektów polityki społecznej świadomie i jawnie podejmowanych

⁵ Autorka zaznacza jednak wyraźnie, że nie jest to zbiór kompletny i wyczerpujący.

⁶ Autorka wyróżnia także kategorię „inne”, która zawiera siedem pytań.

z perspektywy feministycznej. Nie odnajdziemy też w polskich (przygotowanych przez polskich autorów) podręcznikach przeznaczonych do nauczania polityki społecznej rozdziałów poświęconych podejściu feministycznemu. O założeniach i zastosowaniach tego nurtu w szeroko rozumianej nauce o polityce społecznej student dowie się jedynie z rozdziałów tłumaczonych na język polski podręczników zagranicznych (np. Woodward 2010; Orme 2012)⁷.

Przegląd trzech ważnych czasopism w dziedzinie refleksji naukowej nad polityką społeczną – „Polityki Społecznej” (miesięcznik), „Problemów Polityki Społecznej” (kwartalnik, wcześniej półrocznik) i „Pracy Socjalnej” (dwumiesięcznik) – pokazuje, że krytyczna perspektywa feministyczna jest w nich w zasadzie nieobecna. W „Polityce Społecznej” w ciągu ostatnich ośmiu lat⁸ problematyka „kobieca” jako temat pierwszoplanowy⁹ artykułu naukowego pojawiała się zaledwie kilkakrotnie (Dojwa 2009; Kołaczek 2009; Kurowska 2010, 2012; Szukalski 2011; Wiech 2011; Nowak 2012a, 2012b). W większości artykuły te dotyczyły różnych aspektów aktywności zawodowej kobiet (w tym dyskryminacji na rynku pracy), poruszały też kwestie związane z macierzyństwem i pełnieniem roli rodzicielskiej, a także problematykę kobiet niepełnosprawnych. Niemniej, żaden z tych tekstów nie podejmował analizy wybranych zagadnień z perspektywy krytyki feministycznej. „Problemy Polityki Społecznej” od momentu ich powstania w 1999 r. opublikowały jedynie trzy artykuły naukowe¹⁰ bezpośrednio uwzględniające problematykę płci (Michoń 2004; Szumlewicz 2011; Górnikowska-Zwolak 2011), z czego tylko jeden – ten ostatni – można uznać za tekst oparty na założeniach krytyki feministycznej. Artykuły zamieszczone w „Pracy Socjalnej” w ciągu ostatnich sześciu lat¹¹ kilkakrotnie odnosiły się do „perspektywy kobiecej” (Dudziak 2009; Grygiel 2009; Nogaś 2011; Sosnowska 2010¹²; Trawkowska 2010; Dudzik-Garstka, Dobrowolska 2012, Raport: *Oblicza przemocy...*, 2012), podejmując m.in. problemy aktywności zawodowej, starości, przemocy, marginalizacji i dyskryminacji, korzystania ze świadczeń pomocy społecznej. Teksty te nie miały jednak charakteru krytycznego z punktu widzenia założeń feministycznych.

Można uznać, że większość przywoływanych w tym miejscu artykułów publikowanych w czasopismach naukowych z obszaru nauki o polityce społecznej wpisuje się w kategorię „polityki społecznej o kobietach” – naukowej refleksji o kobietach w ramach polityki społecznej stanowiącej przejaw zainteresowania szczególnym

⁷ Warto, m.in. w kontekście możliwości wykorzystania w dydaktyce akademickiej, zauważyć jedno z pierwszych polskich opracowań na ten temat (w formule *working paper*) – *Gender w polityce społecznej: teoria i praktyka* autorstwa D. Szelewy (2012).

⁸ Przegląd treści numerów objął lata 2005–2013 (nr 1–3).

⁹ Zaznaczony w tytule.

¹⁰ Warto tu jednak wspomnieć o interesującej i wyczerpującej recenzji książki pod redakcją B.T. Dill i R.E. Zambrany *Emerging Intersections. Race, Class, and Gender in Theory, Policy, and Practice* autorstwa M. Skóry (2011).

¹¹ Przegląd treści numerów objął lata 2007–2013 (nr 1–3).

¹² Tekst ukazał się w sekcji „Aktualności-kraj”.

doświadczeniem kobiet, bez bezpośredniego odwoływania się do myśli feministycznej czy innego podejścia krytycznego¹³.

Nieformalną rolę głównego ośrodka analityczno-popularyzatorskiego krytyki feministycznej w dziedzinie m.in. polityki społecznej pełni obecnie w Polsce Think Tank Feministyczny (<http://www.ekologiasztuka.pl/think.tank.feministyczny>, dostęp: 02.06.2013). Jednym z jego celów, szczególnie interesującym z punktu widzenia analiz naukowych, jest „poszerzenie pola feministycznego dyskursu i rozwijanie feministycznej krytyki społeczno-politycznej i feministycznej krytyki ekonomii”, a także – rzecz charakterystyczna dla podejścia krytycznego – „tworzenie wiedzy o kobietach usytuowanej w konkretnych doświadczeniach i zapewnienie współudziału i współwłasności osób, których dotyczą badania” (http://www.ekologiasztuka.pl/think.tank.feministyczny/readarticle.php?article_id=272, dostęp: 02.06.2013). W ramach Think Tanku publikowane są m.in. wyniki badań i analiz autorek i autorów polskich i zagranicznych, prowadzonych zarówno w ramach samej inicjatywy, jak i we współpracy z innymi partnerami (w tym podmiotami akademickimi). Szczególne znaczenie ma tu zgromadzenie w jednym miejscu i nieodpłatne udostępnianie przekładów ważnych tekstów zagranicznych z dziedziny krytyki feministycznej. Z punktu widzenia analizowanego tematu interesujące są jednak przede wszystkim polskie teksty i projekty badawcze o charakterze naukowym zamieszczone na stronie Think Tanku Feministycznego. Przegląd artykułów¹⁴ odnoszących się do szeroko rozumianej problematyki związanej z polityką społeczną pozwala wyróżnić kilka istotnych obszarów zainteresowań:

- krytyka podstawowych pojęć, kategorii i założeń z zakresu ekonomii głównego nurtu (Charkiewicz, Zachorowska-Mazurkiewicz 2009; Skóra 2010);
- krytyczna analiza położenia społeczno-ekonomicznego kobiet w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem ubóstwa kobiet, ich pozycji na rynku pracy, znaczenia pracy domowej i opiekuńczej oraz jej nierównego podziału między płciami („polityczna ekonomia opieki”), a także problemu prekariatu i wpływu kryzysu gospodarczego na sytuację kobiet (Desperak 2004, 2010; Charkiewicz 2010b; Czerwińska, Łapniewska, Piotrowska [red.] 2010; Zachorowska-Mazurkiewicz 2010; Maciejewska, Marszałek 2010);
- wykorzystanie analizy interseksjonalnej w badaniach nad położeniem społeczno-ekonomicznym kobiet i mężczyzn w Polsce (Charkiewicz 2008; Bobako 2011);

¹³ Nawiązuję tu do koncepcji różnych rodzajów relacji pomiędzy politologią a feminizmem przedstawionej przez M. Kołodziejczak (2011). W ujęciu Kołodziejczak, „politologia o kobietach” przyjmuje „charakterystyczną optykę badawczą [...] ogniskującą uwagę na kobiecie jako centralnym podmiocie poznania oraz przedstawiającą tenże podmiot w różnych wymiarach jej społeczno-politycznej aktywności” (s. 9). Jednocześnie cały wywód analityczny prowadzony jest z perspektywy postpozytywistycznej i bez kwestionowania podstawowych założeń funkcjonowania instytucji społecznych.

¹⁴ Artykuły i raporty opublikowane na stronach Think Tanku Feministycznego to w części zbiór (biblioteka) tekstów, które pierwotnie ukazały się w innych miejscach (przede wszystkim w czasopiśmie).

- krytyczna analiza położenia wybranych grup społeczno-zawodowych – m.in. pielęgniarek (w szerszym odniesieniu instytucjonalnym do funkcjonowania systemu ochrony zdrowia), kobiet pracujących w specjalnej strefie ekonomicznej (Charkiewicz 2009; Kubisa 2009; Maciejewska 2012);
- krytyka dokumentów rządowych odnoszących się do strategii rozwoju społecznego (Charkiewicz 2005, 2010a);
- krytyka teoretycznych podstaw i wdrażania w ramach Unii Europejskiej koncepcji „gender mainstreaming”¹⁵ (Charkiewicz 2012);
- krytyczne ujęcie zagadnień związanych z migracjami międzynarodowymi: położeniem społecznym kobiet-migrantek świadczących prace domowe i opiekuńcze; globalizacją rynku pracy domowej i opiekuńczej; rodzicielstwem (macierzyństwem) w aspekcie ponadnarodowym, w tym stygmatyzacją rodzin migranckich (przede wszystkim matek) poprzez włączenie do dyskursu publicznego pojęcia „eurosieroctwa”, z uwagi na jego opresyjny charakter (Urbańska 2009, 2010; Święckowska 2007, 2010)¹⁶.

Podsumowując, można zauważyć, że duża część przywoływanych powyżej tekstów reprezentuje orientację krytyczną, często łącząc perspektywę feministyczną z krytyką neoliberalnego modelu społeczno-gospodarczego, a także wykazuje zaangażowanie na rzecz zmiany sytuacji zastanej. Jednocześnie należy podkreślić, że większość prowadzonych analiz odnosi się do „kontynentu ekonomicznego”¹⁷ polityki społecznej i jego styku z „kontynentem normatywnym” i może być kojarzona bezpośrednio z feministyczną krytyką ekonomii.

Jakiej krytyki feministycznej potrzebujemy?

Perspektywa feministyczna w światowej nauce o polityce społecznej jest już mocno zakorzeniona w głównym nurcie badań i rozwija się wielowątkowo: od przededefiniowania kluczowych kategorii i pojęć, poprzez krytykę teoretycznych koncepcji funkcjonowania i zróżnicowań *welfare state*, aż do rozwijania feministycznych ujęć poszczególnych działów czy polityk publicznych zaliczanych do obszaru polityki społecznej. Należy podkreślić, że umocowanie podejścia feministycznego w badaniach „głównego nurtu” odnosi się przede wszystkim do jego liberalnej, a nie krytycznej odmiany. Pojawia się dość istotne pytanie o konsekwencje tego faktu dla postrzegania i dalszego rozwoju perspektywy feministycznej w nauce o polityce społecznej, w jej dużej obec-

¹⁵ Warto tu zauważyć, że w głównym nurcie badań z obszaru polityki społecznej opublikowana została rozprawa poświęcona polityce równości płci prowadzonej przez Unię Europejską (Firlit-Fesnak 2005).

¹⁶ Na stronach Think Tanku Feministycznego dostępne są także wybrane prace nadesłane na konkurs „Pamiętnik Emigrantki” (zob. *Własnym głosem*, http://www.ekologiasztuka.pl/think-tank.feministyczny/readarticle.php?article_id=126 [dostęp: 03.06.2013]).

¹⁷ Nawiązuję tu do rozróżnienia trzech kontynentów pojęciowych polityki społecznej (ekonomicznego, socjologicznego i normatywnego) zaproponowanego przez R. Szarfenberga (2008, s. 69).

nie złożoności i ze wszystkimi wewnętrznymi sprzecznościami. Na pewne niebezpieczeństwa z tym związane, m.in. możliwą instrumentalizację i deformację znaczenia kluczowej kategorii „równość płci” zwraca uwagę D. Szelewa (2013, s. 57–58). Należałoby także podkreślić, że ostrze krytyki feministycznej ulegać może stopieniu na skutek pozornej¹⁸ akceptacji jej postulatów w dyskursie akademickim. Mogłoby się to stać rodzajem pułapki – sprawowaniem kontroli i pacyfikowaniem poprzez włączenie. Jednocześnie stawiałoby bardziej radykalne nurty feministyczne w opozycji i sprzyjałoby ich marginalizowaniu. Jak podkreślają O'Connor i Netting: „Siłą perspektywy krytycznych jest to, że stawiają wyzwanie dla status quo” (2011, s. 235). Oznacza to poważny problem dla perspektywy feministycznej – w jaki sposób ma pozostać wiarygodna i zachować krytyczną czujność w sytuacji pozostawania części systemu.

W Polsce od pewnego czasu mamy do czynienia ze zwiększonym zainteresowaniem tym nurtem badań, nadal jednak jest on słabo obecny i – jak ukazano powyżej – pozostaje w dużej części poza dyskursem akademickim. Można postawić hipotezę, że jednym z najważniejszych powodów zmarginalizowania przez główny nurt badań nad polityką społeczną refleksji naukowej prowadzonej z perspektywy feministycznej jest panujące wciąż przekonanie o usytuowaniu tej krytyki jedynie w sferze ideologii, a nie w kręgu rozważań naukowych. Znaczenie ma tu przede wszystkim jawna orientacja aksjologiczna i postulat zmiany społecznej formułowany na gruncie feministycznym. Charakterystyczna dla polskiej refleksji akademickiej w obszarze polityki społecznej jest bowiem neutralność względem wartości uzasadniana potrzebą obiektywizmu naukowego. Niemniej jest to neutralność pozorna, jako że najczęściej opiera się na akceptacji pewnych powszechnie podzielanych założeń teoretycznych czy zasad leżących u podstaw życia społeczno-gospodarczego (np. uznanie reguł funkcjonowania neoliberalnego modelu gospodarczego za oczywiste i obiektywne; przyjęcie perspektywy „naturalnego” podziału ról w rodzinie).

Nauka o polityce społecznej w swym głównym akademickim nurcie potrzebuje podejścia krytycznego, w tym feministycznego, z jego rekonstrukcyjną orientacją wobec rzeczywistości społecznej, ale jednocześnie w najlepszym naukowym wydaniu, które zakłada przede wszystkim rzetelność metodologiczną i badawczą¹⁹. Jest to istotne z co najmniej kilku powodów. Po pierwsze, krytyczna perspektywa feministyczna pozwala na lepsze, pełniejsze zrozumienie złożoności rzeczywistości społecznej, co jest kluczowe dla analizy rozwiązań przyjmowanych w ramach *welfare state*. Po drugie, stanowiłoby to nawiązanie do dorobku nauki o polityce społecznej za granicą, gdzie myśl feministyczna dokonała istotnej rekonstrukcji zarówno w zakresie używanych pojęć i kategorii, jak też problematyki badawczej, a jej wpływ nie może

¹⁸ Pozornej ze względu na fakt, że dotyczy tylko wybranej części dorobku liberalnej krytyki feministycznej.

¹⁹ Jak złożone pod względem metodologicznym oraz wielowymiarowe tematycznie są obecnie badania jakościowe podejmowane w ramach perspektywy feministycznej, pokazują m.in.: Hesse-Biber (red.) (2013); Olesen (2009).

być ignorowany. Po trzecie zaś, krytyka feministyczna to także wołanie o zmianę społeczną, co powinno być szczególnie bliskie orientacji reprezentowanej przez naukę o polityce społecznej z jej tradycją idei przekształceń społecznych.

W tym kontekście sprawą istotną jest także rozwijanie w akademickich analizach z zakresu polityki społecznej „wrażliwości krytycznej”, która bazowałaby na dotychczasowych ustaleniach perspektywy krytycznej i jej szczególnej orientacji badawczej. Dałoby to polskiej polityce społecznej jako dyscyplinie naukowej zarówno lepszą możliwość rozwoju i umacniania własnej tożsamości, jak i nawiązania do tradycji poprzez otwartą dyskusję nad aksjologicznym wymiarem *welfare state* (m.in. jego celów, narzędzi, instytucji), uwzględnienie wielowymiarowości i różnorodności podmiotów oddziaływania polityki społecznej oraz jej orientacji antyopresyjnej i emancypacyjnej. Pozwoliłoby to również zmierzyć się z zagadnieniem polityki społecznej jako nauki praktycznej, a także testować i wyznaczać granice pomiędzy uprawianiem nauki a politycznym zaangażowaniem.

Bibliografia

- Acker J. (2009), *Przeobrażenia kategorii klasy, rasy i płci. Feministyczne przemyślenia*, tłum. K. Gawlicz, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0077acker.pdf> [dostęp: 07.06.2013].
- Bobako M. (2011), *Konstruowanie odmienności klasowej jako urasawianie. Przypadek Polski po 1989 roku*, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0108Bobako2011.pdf> [dostęp: 03.06.2013].
- Bonifacio G.T. (red.) (2012), *Feminism and Migration. Cross-Cultural Engagements*, Dordrecht–Heidelberg–London–New York, Springer.
- Charkiewicz E. (2005), *Kobiety i rynek pracy w NPR. Feministyczna krytyka neoliberalnej polityki ekonomicznej*, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0006ECharkiewicz.pdf> [dostęp: 03.06.2013].
- Charkiewicz E. (2008), *Czy Matka Polka może być uboga? Krótki przegląd debat o płci, klasie i rasie*, Recykling Idei, nr 11, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0065charkiewicz2008.pdf> [dostęp: 03.06.2013].
- Charkiewicz E. (2009), „Gender” i opieka w reformie systemu ochrony zdrowia, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0078charkiewicz_gender_opieka2009.pdf [dostęp: 03.06.2013].
- Charkiewicz E. (2010a), *Biznes projekt Polska. Polska ale jaka, zielona czy brunatna? Feministyczna krytyka strategii rozwoju Polski do 2030 roku*, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0092charkiewicz_polska.pdf [dostęp: 03.06.2013].
- Charkiewicz E. (2010b), *Kobiety i ubóstwo – widzialna ręka neoliberalnego państwa*, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0102charkiewicz2010.pdf> [dostęp: 03.06.2013].

- Charkiewicz E. (2012), *Gender mainstreaming do nikąd. Analiza dokumentów i programów bezwrotnych dotacji UE 2007–2011*, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0114charkiewicz.pdf> [dostęp: 02.06.2013].
- Charkiewicz E., Zachorowska-Mazurkiewicz A. (2009), *Feministyczny słownik pojęć z ekonomii*, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0064fem_sownik_ekonomia.pdf [dostęp: 02.06.2013].
- Czerwińska A., Łapniewska Z., Piotrowska J. (red.) (2010), *Kobiety na „zielonej wyspie”. Kryzys w Polsce z perspektywy gender*, Fundacja Feminoteka, Warszawa, http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/kryzys_a_kwestie_gender_2010.pdf [dostęp: 03.06.2013].
- Desperak I. (2004), *Kobiety i praca. Wielkie przegrane polskiej transformacji*, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/fe0061desperak2004.pdf> [dostęp: 03.06.2013].
- Desperak I. (2010), *Młodzi w Łodzi – prekariat z wyższym wykształceniem. Raport z badań 2010*, współpraca J. Śmiątek, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0099prekariat-lodz.pdf> [dostęp: 03.06.2013].
- Dillabough J. (2011), *Gender Theory and Research in Education*, w: H. Daniels, H. Lauder, J. Porter (red.), *Knowledge, Values and Educational Policy. A Critical Perspective*, London–New York, Routledge.
- Dojwa K. (2009), *Kobiety w mundurze. Wybrane aspekty służby kobiet w wojsku, policji i straży granicznej*, „Polityka Społeczna”, nr 1.
- Dominelli L. (2002), *Feminist Social Work Theory and Practice*, Houndmills, Palgrave.
- Dudziak B. (2009), *Wnioski z badań nad przemocą domową wobec kobiet*, „Praca Socjalna”, nr 6.
- Dudzik-Garstka I., Dobrowolska M. (2012), *Warunki aktywności kobiet na rynku pracy*, „Praca Socjalna”, nr 2.
- Esping-Andersen G. (2009), *The Incomplete Revolution. Adapting Welfare States to Women's New Roles*, Cambridge–Malden, MA, Polity Press.
- Esping-Andersen G. (2010), *Trzy światy kapitalistycznego państwa dobrobytu*, tłum. K.W. Frieske, Warszawa, Difin.
- Firlit-Fesnak G. (2005), *Wspólnotowa polityka na rzecz równości kobiet i mężczyzn. Ewolucja celów i instrumentów działania*, Warszawa, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Górnikowska-Zwolak E. (2011), *Siły społeczne kobiet – pozytywna energia regionu*, „Problemy Polityki Społecznej”, nr 15.
- Grygiel A. (2009), *Kilka uwag o marginalizacji i dyskryminacji kobiet na wsi*, „Praca Socjalna”, nr 3.
- Hesse-Biber Sh.N. (red.) (2013), *Feminist Research Practice: A primer*, wyd. 2, Thousand Oaks, CA, SAGE Publications.
- Humm M. (1993), *Słownik teorii feminizmu*, tłum. B. Umińska, J. Mikos, Warszawa, Semper.
- Kohli W.R., Burbules N.C. (2013), *Feminisms and Educational Research*, Plymouth, Roman & Littlefield Education.

- Kołaczek B. (2009), *Dyskryminacja kobiet w zatrudnieniu*, „Polityka Społeczna”, nr 5–6.
- Kołodziejczak M. (2011), *Politologia wobec feminizmu a feminizm wobec politologii*, „Przegląd Politologiczny”, nr 2.
- Korpi W. (2000), *Faces of Inequality: Gender, Class, and Patterns of Inequalities in Different Types of Welfare States*, „Social Politics”, vol. 7, nr 2.
- Korpi W., Ferrarini T., Englund S. (2013), *Women's Opportunities under Different Family Policy Constellations: Gender, Class, and Inequality Tradeoffs in Western Countries Re-examined*, „Social Politics”, vol. 20, nr 1.
- Kubisa J. (2009), *Pielegniarki. Protesty pielegniarek i położnych w kontekście reform ochrony zdrowia*, Raport Think Tanku Feministycznego, nr 3, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0086_TTFraport3_Pielegniarki-Kubisa.pdf [dostęp: 03.06.2013].
- Kurowska A. (2010), *Bariery i uwarunkowania aktywności zawodowej młodych matek w Polsce*, „Polityka Społeczna”, nr 11–12.
- Kurowska A. (2012), *Wpływ wybranych instrumentów polityki rodzinnej i polityki zatrudnienia na dzietność oraz aktywność zawodową kobiet*, „Polityka Społeczna”, nr 11–12.
- Lister R. (1990), *Women, Economic Dependency and Citizenship*, „Journal of Social Policy”, vol. 19, z. 4.
- Lister R. (2003), *Citizenship. Feminist Perspectives*, wyd. 2, Washington Square, N.Y., New York University Press.
- Lister R. (2011), *Understanding theories and concepts in social policy*, Bristol, The Policy Press and the Social Policy Association.
- Maciejewska M. (2012), *Zmęczone ciała i bezcenne produkty. Warunki pracy kobiet w specjalnej strefie ekonomicznej przemysłu elektronicznego*, Raport z badań Think Tanku Feministycznego i Uniwersytetu Wrocławskiego w ramach projektu o warunkach pracy w specjalnych strefach ekonomicznych, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/strefy_raport_maciejewska_2012.pdf [dostęp: 03.06.2013].
- Maciejewska M., Marszałek M. (2010), *Obywatelstwo i płęć w neoliberalnym mieście. Warunki życia młodych kobiet w Wałbrzychu*, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0103maciejewska_marszalek.pdf [dostęp: 03.06.2013].
- McPhail B.A. (2003), *A Feminist Policy Analysis Framework: Through a Gendered Lens*, „The Social Policy Journal”, vol. 2 (2–3).
- Michoń P. (2004), *Płęć w modelach polityki społecznej*, „Problemy Polityki Społecznej”, nr 7.
- Nogaś J. (2011), *Obraz klientki pomocy społecznej z kieleckiej enklawy biedy*, „Praca Socjalna”, nr 6.
- Nowak A. (2012a), *Ochrona prawna kobiet niepełnosprawnych przed wykluczeniem społecznym w świetle prawa międzynarodowego*, „Polityka Społeczna”, nr 3.
- Nowak A. (2012b), *Wpływ pracy zawodowej matki na czas spędzony z dzieckiem*, „Polityka Społeczna”, nr 4.

- Oblicza przemocy wobec starszych kobiet – raport z badań* (2012), „Praca Socjalna”, nr 5.
- O’Connor M.K., Netting F.E. (2011), *Analyzing Social Policy. Multiple Perspectives for Critically Understanding and Evaluating Policy*, Hoboken, Wiley & Sons.
- Olesen V. (2009), *Feministyczne badania jakościowe u progu millennium. Zarys i wyzwania*, tłum. M. Bobako, w: N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 1, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Orloff A.Sh. (2009), *Gendering the Comparative Analysis of Welfare State: An Unfinished Agenda*, „Sociological Theory”, vol. 27, nr 3.
- Orme J. (2012), *Feministyczna praca socjalna*, w: M. Grey, S.A. Webb (red.), *Praca socjalna. Teorie i metody*, tłum. B. Maliszewska, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Palmary I., Burman E., Chantler K., Kiguwa P. (red.) (2010), *Gender and Migration. Feminist Interventions*, London–New York, Zed Books.
- Pascall G. (1997), *Social Policy: A New Feminist Analysis*, London–New York, Routledge.
- Skóra M. (2010), *W poszukiwaniu nowej jakości: gender i queer studies wobec dyscyplin ekonomicznych*, „Interalia. Pismo poświęcone studiom queer”, nr 5, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, http://www.interalia.org.pl/pl/artykuly/aktualny_numer_2010_5/11_w_poszukiwaniu_nowej_jakosci_gender_i_queer_studies_wobec_dyscyplin.htm [dostęp: 03.06.2013].
- Skóra M. (2011), recenzja książki: B.T. Dill, R.E. Zambrana (red.), *Emerging Intersections. Race, Class, and Gender in Theory, Policy, and Practice*, „Problemy Polityki Społecznej”, nr 15.
- Sosnowska I. (2010), „Gender” w pracy z kobietą doświadczającą przemocy, „Praca Socjalna”, nr 6.
- Szarfenberg R. (2008), *Krytyka i afirmacja polityki społecznej*, Warszawa, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Szelewa D. (2012), *Gender w polityce społecznej: teoria i praktyka, Friedrich-Ebert-Stiftung*. Przedstawicielstwo w Polsce, Fundacja Międzynarodowe Centrum Badań i Analiz, Warszawa, http://www.feswar.org.pl/fes2009/pdf_doc/debaty4_szelewa.pdf [dostęp: 07.06.2013].
- Szelewa D. (2013), *Going mainstream – feminist influence on comparative welfare state research*, w: P. Michoń, J. Orczyk, M. Żukowski (red.), *Facing the challenges. Social policy in Poland after 1990*, Poznań, Poznań University of Economics Press.
- Szukalski P. (2011), *Nastoletnie macierzyństwo we współczesnej Polsce*, „Polityka Społeczna”, nr 1.
- Szumlewicz P. (2011), *Ubóstwo kobiet w Polsce po 1989 roku*, „Problemy Polityki Społecznej”, nr 15.
- Święćkowska T. (2007), *Emigrantki na globalnym rynku taniej pracy*, Raport Think Tanku Feministycznego nr 2, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/fe0034swieckowska.pdf> [dostęp: 02.06.2013].

- Święćkowska T. (2010), *Migracja i gender z perspektywy pracy domowej i opiekuńczej*, Instytut Spraw Publicznych, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, <http://www.isp.org.pl/files/20805115360883641001265983595.pdf> [dostęp: 02.06.2013].
- Trawkowska D. (2010), *Pomoc społeczna – instytucja i organizacja z twarzą kobiety*, „Praca Socjalna”, nr 4.
- Urbańska S. (2009), *Matka na emigracji. Perspektywa transnarodowości w badaniu przemian ról rodzicielskich*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, nr 1, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/urbanska_transnarodowe_macierzynstwo_2009.pdf [31.10.2013].
- Urbańska S. (2010), „Cała Polska liczy eurosieroty”. *Panika moralna i płeć w wykluczeniu oraz stygmatyzacji rodzin migrantów*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/Urbanska_eurosieroty_KiS_2010.pdf [31.10.2013].
- Własnym głosem*, http://www.ekologiasztuka.pl/think.tank.feministyczny/readarticle.php?article_id=126 [dostęp: 03.06.2013].
- Woodward K. (2010), *Feministyczna krytyka polityki społecznej*, w: M. Lavalette, A. Pratt (red.), *Polityka społeczna. Teorie, pojęcia, problemy*, tłum. P. Jaworski, Warszawa, Difin.
- Zachorowska-Mazurkiewicz A. (2010), *Odzyskać obywatelstwo. Makroekonomiczna analiza sytuacji kobiet w Polsce*, Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0100zachorowska.pdf> [dostęp: 03.06.2013].
- Zwiech P. (2011), *Rodzaje dyskryminacji kobiet na rynku pracy*, „Polityka Społeczna”, nr 4.

Summary

The aim of the article is to show the significance of a feminist paradigm in the science of social policy in the context of critical theory. Beginning with a short characteristic of a feminist thought, the author reconstructs the dimensions of a feminist critique output from the perspective of the mainstream social policy research. A separate place is reserved for the analysis of the presence – or rather the lack of presence – of a feminist perspective within the Polish reflection on social policy. The article concludes with the reflection on the need to include and develop “critical sensitivity” in the framework of the social policy analyses.

Key words: social policy, critical theory, feminist paradigm